

SZÓTÁRSZEMLE

Bárdosi Vilmos

Szólások, közmondások eredete

Frazeológiai etimológiai szótár

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2015. 746 p.

ISBN: 978-963-409-008-3

A Bárdosi Vilmos által megszerkesztett, 1800 szólás és közmondás magyarázatát közreadó vaskos kötetről az idősebb nyelvészgeneráció tagjainak elsőként talán az jut az eszébe, hogy ezzel a magyar szólások és közmondások eredetét vizsgáló munkával sikerült végre felszámolni nyelvészeti szakirodalmunk régi adósságát. Mint közismert, évtizedekkel ezelőtt munkásságával O. Nagy Gábor tette meg ebbe az irányba az első határozott lépéseket, elsősorban *Mi fán terem?* című, népszerűvé vált szólásmagyarázó könyvével; tragikusan hirtelen halála azonban megakadályozta egy nagyobb lélegzetű mű megvalósításában.

Az úrt most Bárdosi Vilmosnak, az ELTE Romanisztikai Intézete francia nyelvész professzorának sikerült a Tinta Könyvkiadó által gondozott vaskos kötetrel méltó módon kitöltenie. A szerző kutatásainak centrális témája az állandó szókapcsolatok vizsgálata, mely témakörben 1982 óta közöl (gyakran kontrasztív jellegű) publikációkat. Kandidátusi értekezésében (1990) inkább elméleti kérdésekkel (a frazémák mibenlétével és osztályozásuk problematikájával) foglalkozott, míg későbbi tevékenysége nyomán neve számos egy- vagy kétnyelvű szólásszótár révén is ismertté vált. Ezek közül az időrendben utolsó jelentős munkák a szintén a Tinta Könyvkiadó által gondozott *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* 2009-ből, illetve a *Francia–magyar tematikus szólásszótár* 2010-ből.

A szerző által a több évtizedes munka során feldolgozott szakirodalom mennyisége imponáló: több mint 40 oldalon sorakoznak

a felhasznált, elsősorban magyar források (583–627), melyek között szerepel az *összes* olyan, e témakörbe vonható közlemény is, melyek az 1872-től megjelenő *Magyar Nyelvőr*, illetve az 1905 óta publikált *Magyar Nyelv* szakfolyóiratok hasábjain láttak napvilágot. Majd öt oldalnyi a webes hivatkozások terjedelme is.

A magyarázásra kiválasztott frazémanyagot a szerző elsősorban a fentebb már említett szólásértelmező szótára korpuszából válogatta össze, mégpedig az átláthatóság, illetve az elhomályosodott jelentés kritériuma alapján. Így nem kerültek bele a szótárba a viszonylag könnyen megérthető szólások (például *hűséges, mint a kutya*). Ezek a régi időkben a természeti jelenségek vagy az egyszerűbb társadalmi-pszichés folyamatok megfigyelése révén a nyelvközösségekben születtek meg, ezért értelmük kikövetkeztethető az alkotóelemek jelentésének összegezésével vagy egyszerűbb összefüggések, (jelentés)átvittelek felismerése révén (például *Ugatós kutya nem harap*). Ebbe a szótárba az olyan állandó szókapcsolatok kerültek bele, amelyek bizonyos (gyakran nem egyértelmű és régen lezajlott) szituációkhoz, történeti eseményekhez és szereplőkhöz kötődnek, vagy konkrét szerzőknek tulajdonítjuk őket, vagy amelyek magyarázata vitatható, illetve amelyek archaikus, azaz a mai nyelvben nem használatos elemeket tartalmaznak. Lássunk néhány példát. Az *Ami elromolhat, az el is romlik* mondás eredetét így magyarázza a szótár: „A szállóigeként régóta létező megfigyelést általában Edward Murphy amerikai mérnökhöz szokták kapcsolni, aki állítólag akkor mondta ezt, amikor 1948–49 között a Wright-Patterson légítámaszponton a gyorsulás emberi szervezetre kifejtett hatását vizsgáló kísérletsorozat során a rosszul felszerelt mérőműszerek miatt egy kísérletet előlről kellett kezdeni” (136). A *nem enged a negyvennyolcból* magyarázata pedig ez: az

„1867-ben létrejött kiegyezés előtt azt fejezték ki a [...] szólással, hogy egy függetlenségpárti politikai nem hajlandó eltérni az ún. negyvennyolcas programtól, azaz attól, hogy Magyarország és Ausztria viszonyát az 1848-ban hozott törvények visszaállítása alapján rendezzék. [...] A szólás politikai vonatkozása [...] fokozatosan elhalványult, s lassan kialakult mai, átvitt jelentése” (376).

A terjedelmes kötet élén az előszó, illetve a rövidítések és az alkalmazott jelek jegyzéke áll, majd 560 oldalon keresztül a frazémák a hozzájuk tartozó magyarázatokkal sorakoznak, a könyv végén pedig a felhasznált irodalom jegyzéke, illetve a mutatók sora áll.

A frazémák szócikkbe rendezésekor a szerző alapvetően a szóláslexikográfiában klasszikusnak mondható elveket, azaz „az első főnév” alapján, illetve „a legfontosabb főnév” alapján történő besorolásokat alkalmazta. Nem egészen szokványos módon ez az elv érvényesül a szóláshasonlatoknál is: például a *ritka*, *mint a fehér holló* szólást a *holló* címszó alatt kell keresni. Az idegen eredetű (legtöbbször latin) frazémák általános megjelenítési módja pedig az, hogy az ábécébe besorolt első elemnél csak a magyar ekvivalens van megadva, és innen utalás mutat arra a címszóra, ahol a részletesebb etimológiát meg lehet találni (például CETERUM • *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*. > KARTHÁGÓ: *Egyébként az a véleményem, hogy Karthágót el kell törölni a föld színéről*. – ennél tehát az eredetmagyarázatot a *Karthágó* címszónál kell keresni).

A szócikkek belső tagolása – bizonyos jelek alkalmazása révén is – igen világos. A frazéma előtt a • jel áll, maga a frazéma (változataival együtt) álló betűs és vastagon szedett. Erős pozitívumként említendő, hogy (csúcsos zárójelben) mindig szerepelnek a szólás esetleges vonzatai is, mégpedig a szemantikai vonzat (vki/vmi) megadásával együtt (például (vmi) *olcsó és nem ráz*, (vki vmire) *keresztet vet(het)*, (vkiinek vmiben) *oroszlánrésze van*). Szintén nagy erénye a munkának a stílusminősítések jelenléte

(például *A haza minden előtt* = *vál[asztékos]*, (vkit) *elkap a gépszj* = *biz[almas]*), illetve a frazémamagyarázatok feldúsítása pragmatikai jellegű megjegyzésekkel (például „akkor/arra mondjuk, amikor/aki ...”, „megszólításként, jellemzésként”, „figyelmeztetés kifejezése”). A frazémáknak az altípusokba való besorolása a *sz* = szólás, *km* = közmondás, *szm* = szólásmondás, szállóige, helyzetmondat rövidítésekkel történik. A jelentésmegadás rövid és tömör, nagyon gyakran szinonimikus (például *Drágálátos/szép (kis) mákvirág!* ’haszontalan fráter, gazfickó’). A ♦ jellel bevezetett magyarázó, etimologikus részben derül fény arra, hogy magyar vagy idegen eredetű-e a szókapcsolat (utóbbiak között elsősorban a latin mondások kerültek be eredeti alakjukban a magyarba), és hogy honnan származik: vitatott, „több megoldásos” esetekben szerepel (a források megjelölésével) az összes lehetséges magyarázat, ezeket a ✧ jel vezeti be. Magyarázataiban a szerző nemcsak a történelmi és az irodalmi, hanem a művészettörténeti, ikonográfiai vonatkozásokra is kitér, ezekre a □ jel hívja fel a figyelmet: például „ÁBRAHÁM • (vki) *elköltözött Ábrahám kebelébe* [...] □ Üdvözült lelkek Ábrahám kebelében, XII. század (A bázeli dóm szentélykörüljárójának egyik pillérfejezete)” (21). A szócikk végén kis könyviken vezeti be a bibliográfiai adatok felsorolását.

Külön kell szólnunk arról, hogy ez a munka (szervesen folytatva a szerzőnek a kontrasztív frazémakutatás terén végzett korábbi munkásságát) nemcsak magyar szólásmagyarázó szótár, hanem megbújnak benne kis kétnyelvű szólásszótárak is. Számos frazémánál vannak ugyanis megadva (○ jellel bevezetett szakaszban) az angol, német, francia, spanyol, latin, orosz, lengyel stb. megfelelőik (például „*Néha az ördögnek is gyertyát kell gyújtani*. [...] ○ FR. *Il faut savoir mettre une chandelle devant le diable* | NÉM. *dem Teufel eine Kerze [ein Licht] anzünden* | OL. *accendere una candela al diavolo*” [405]). Az idegen nyelvi válto-

zatokban is mindenütt jelölve van a vonzat (például „(vki vkinek) *megmossa a fejét* [...] ○ FR. *laver la tête à qqn* | LEN. *zmyć komus glowę* | NÉM. *jmdm. den Kopf waschen* | OL. *dare una lavata di capo a q* | SP. *dar un jabón a alg.*” [162]). Jóllehet fel lehetne műfajkeveredésként is fogni, ez az újítás nagy érdeme Bárdosi Vilmos munkájának. Az egymás mellett felsorolt megfelelők jól rámutatnak nemcsak a közös latin (és bibliai) frazémakincs továbbélésére kontinensünkön, hanem az európai nyelvekben megmutatkozó gondolkodásmód hasonlóságára (illetve ritkábban – inkább csak a lexikális szinten, de nem konceptuálisan – a különbözőségére, lásd például *Veri az ördög a feleségét* ‘egy időben süt a nap, és esik az eső’ megfelelőit), továbbá feltárják a gyakran tükörfordítás révén elterjedt láncolatokat is (például LAT. *A/Ex capite foetet piscis, Piscis primum capite foetet* → Fejétől büzlik/büdösödik a hal, ANG. *Fish begins to stink at the head*, FR. *Le poisson pourrit toujours par la tête*, LEN. *Ryba zaczyna się psuć od głowy*, NÉM. *Der Fisch stinkt vom Kopf*, OL. *Il pesce comincia a puzzare dal capo* [162]). Ugyanakkor az olvasó néhol hiányolhatja az idegen nyelvi megfelelőket (ilyenek lehetnének például az *a fekete halál* esetében az ANG. *black death*, NÉM. *schwarzer Tod*, OL. *la morte/peste nera*; az *a hiúság vására* szólásnál az ANG. *vanity fair*, NÉM. *Jahrmarkt der Eitelkeit*, OL. *la fiera della vanità*; az *a burzsoázia diszkrét bája* kifejezésnél az ANG. *the discreet charm of the bourgeoisie*, NÉM. *der diskrete Charme der Bourgeoisie*, OL. *il fascino discreto della borghesia*; a *majd kibújik a bőréből* esetében pedig a NÉM. *aus der Haut fahren*, FR. *ne pas rester dans la peau*, OL. *non stare nella pelle*).

A frazémaanyagot kísérő mutatók sokfélesége Bárdosi korábbi kötetének is egyik legnagyobb erőssége volt, és ezt illetően most sem fognak csalódni az olvasók. Ebben a munkában ugyanis (összesen 110 oldalon)

három mutató található: egyik az „enciklopédikus jellegű” keresést biztosítja (amennyiben személyi és helynévi tulajdonnevek szerint lehet benne keresni, 631–657), egy másikban az összes szólás mechanikus alapon, azaz az első eleme szerint kereshető (658–692), a harmadik pedig eredetük (azaz tulajdonképp tematikus tartalmuk, például *babona, film, irodalom, háború/harc, tánc*) szerint csoportosítja a frazémákat (693–744). Az ebben a munkában is rendkívül hasznos mutatók első áttekintéséből az tűnik ki, hogy például a tematikus besorolást tekintve a bibliai eredetűek a leggyakoribbak a kötetben, míg a híres történelmi személyiségektől származó mondások körében Julius Caesar 12, Napóleon 8 mondással „az első”, az irodalom jeleseié „versenye” pedig így alakul: Shakespeare (39), Cicero és Horatius (31), Ovidius (21), Petőfi (19), Seneca, Vergilius és Arany János (17). Elsősorban a mutatókból tűnik ki az is, hogy az anyag nem korlátozódik a régiségre és a klasszikusokra, hanem elér egészen napjainkig (szerepelnek ugyanis a kötetben olyan mondások is, amelyek Gorbacsov vagy Reagan, illetve Horn, Gyuresány, Orbán vagy Esterházy Péter nevéhez fűződnek).

Bárdosi Vilmos frazeológiai etimológiai szótára nemcsak hiánypótló mű a magyar nyelvi-nyelvészeti kézikönyvek sorában, hanem érdekes kultúrtörténeti olvasmány is minden művelődni vágyó (vagy csak egyszerűen kíváncsi!) olvasó számára. Az idegen nyelvi megfelelőkből és a magyarázatokból ugyanakkor az is kitűnik, hogy a gyakran egyedülállónak tartott, ún. „tipikusan magyar gondolkodás” – nyilván a több mint ezeréves azonos kultúrkörben való együttélés következtében – igen nagy mértékben és zéttéphetetlenül összeszövődött az ún. európai látásmóddal, mentalitással, szemlélettel.

Fábián Zsuzsanna

IRODALOM

- Bárdosi Vilmos (1990): *A mai francia nyelv frazeológiai rendszerének elméleti és gyakorlati kérdései különös tekintettel a frazeológiai hasonlatokra*. Budapest. (Kandidátusi disszertáció.)
- (2009): *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2010): *Francia–magyar tematikus szólásszótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy Gábor (1957): *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- (2011): *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. (10. kiadás.) Budapest: Akkord Kiadó.

Olaszy Kamilla **Német–magyar alapszótár**

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2014. 197 p.
ISBN: 978-615-5219-57-3

Magyar–német alapszótár

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2014. 191 p.
ISBN: 978-615-5219-58-0

Olaszy Kamilla alapszótára két kötetben jelent meg 2014-ben. Az egyik kötet a magyar–német részt, a másik a német–magyar részt tartalmazza. Jelen recenzióban elsőként a szótárszerkesztő, Olaszy Kamilla szemszögéből mutatjuk be a köteteket, majd kiterünk a szótárak makro-, mikro- és mediostruktúrájára. Ezt követik a szótárkritikai megjegyzések, ahol szót ejtünk arról is, hogy szükség van-e újabb német szótárakra a magyar szótárpiacon.

A szótár(ak) hátsó borítóján a szerző a következő információkat közli: mindkét kiadvány célja, hogy kezdő és középfaladó nyelvtanulóknak szolgáljon bázisul német nyelvi tanulmányai során. A szerkesztő a Közös Európai Referenciakeret szintjeit is megad-

ja, így A1, A2 és B1 szinten használható a szótár. A célcsoport kapcsán azt is megtudhatjuk, hogy a kezdő nyelvtanulókon kívül azok is haszonnal forgathatják a szótárakat, akik a nyelvtudásukat szeretnék feleleveníteni, illetve német nyelvterületen kívánnak munkát vállalni. Ahogy a címben szerepel, az *alapszótár* az alapszókincs elsajátításához kíván segítséget nyújtani. Ezért egyrészt azokat a szavakat tartalmazza, amelyek fontosak a nyelvtanulók számára, másrészt a Magyarországon használatos nyelvkönyvek szóanyagát. Szótárszerkesztői szempontból az a kérdés merül fel, mely nyelvkönyvek alapján készült a korpusz, és milyen nyelven/nyelveken, illetve milyen szempontok szerint történt a címszavak kiválasztása (lásd gyakorisági lista). Erről sajnos nem tudunk meg többet. A címszavak kapcsán annyit jegyez meg a szerző, hogy mind a német, mind a magyar nyelv új szavait is felvette. Kötetenként 450-450 rajz szerepel a szótárakban. Erre Olaszy szerint azért van szükség, hogy azok segítsenek a német, illetve a magyar megfelelők elsajátításában.

Szótártipológiai szempontból mindkét kötet általános, kétnyelvű aktív (magyar–német rész), illetve passzív szótár (német–magyar rész). A szótárak az abcérendes elrendezést követik. Az aktív részben 7800, míg a passzív részben 7750 címszó szerepel. A célcsoport meghatározása (A1, A2, B1 szint) kapcsán szembetűnő, hogy sokféle használat célzó meg a szerző. A kezdő nyelvtanulók mellett említi az „újrakezdőket” és a német nyelvterületen munkát vállalókat is. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk, megállapítható, hogy más igényei vannak egy kezdő, illetve egy német nyelvterületen munkát kereső/vállaló szótárhasználónak. A legtöbb eltérés a szótári adatokat tekintve a címszavak között lehet, és azt is figyelembe kell venni, mely német nyelvű országban kíván a célzott használó dolgozni (lásd a helyileg használatos kifejezéseket).

Ki kell még térni az új szavak vizsgálatára. A törekvés az volt, hogy a szótárak (mind